

УДК 37.111.11

Л.Г. ТАРАБАСОВА

СВІТ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**Тарабасова Любов Гаврилівна** – Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, старший викладач кафедри педагогіки та психології

У статті досліджуються теоретико-методологічні засади різних видів діяльності дітей дошкільного віку, вплив предметно-розвивального середовища на розвиток дитини та роль провідної діяльності в житті дитини.

Ключові слова: види діяльності, предметно-розвивальне середовище, провідна діяльність дитини, формування особистості.

В статье исследуются теоретико-методологические основы различных видов деятельности детей дошкольного возраста, влияние предметно-развивающей среды на развитие ребенка и роль ведущей деятельности в жизни ребенка.

Ключевые слова: виды деятельности, предметно-развивающая среда, ведущая деятельность ребенка, формирование личности.

The article is devoted to the theoretical-methodological foundations of different types of activity of children of pre-school age, the influence of the subject-developing environment for the development of the child and the role of the dominant activity in the life of the child.

Key words: activities, development environment, the leading activities of the child, formation of personality.

© Л.Г. Тарабасова, 2012

Постановка проблеми. Навчально-виховна система дошкільного закладу включає в себе розвиток широкого кола дитячих інтересів та форм діяльності. Дитина освоюючи навколишній світ прагне діяти в цьому світі, виявляючи своє відношення не лише до доступних речей, але й діяти як дорослий. Процес оволодіння предметними діями, тобто діями з речами, що мають певне суспільне значення, відбувається у дитини в спільній діяльності з дорослими, і лише поступово дорослі передають дитині весь процес виконання дії, який і вона починає виконувати самостійно. Компетентним вважається дошкільник, який володіє оптимальними для віку вміннями здійснювати дитячі види діяльності (налагоджувати сюжетно-рольову гру, розгортати продуктивну діяльність, спілкуватись із дорослими й однолітками) та елементарними загальнонавчальними вміннями. Особливе значення в цьому сенсі має оптимальна модель розвитку так званої провідної діяльності, тобто діяльності, яка на кожному етапі дошкільного віку визначає особистісне становлення, всередині якої виникають новоутворення та передумови для зародження наступних видів діяльності.

Діяльність дошкільника можлива при наявності предметно-розвивального середовища. Сучасний філософський погляд на предметно-розвивальне середовище передбачає розуміння його як сукупність предметів, що мають наочну форму. В предметах відображені досвід, знання, смаки, здібності та потреби багатьох поколінь. Через предмети людина пізнає самого себе, свою індивідуальність. Саме це і зумовило актуальність даного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток дитини відбувається під впливом спадковос-

ті та природних факторів, здійснюється на фоні росту та дозрівання організму, залежить від соціокультурного середовища, в якому вона живе. В дослідженнях Л.С. Виготського простежується тенденція вважати навчання рушійною силою психічного розвитку. При цьому наголошується, що не всяке навчання добре, а лише те, що орієнтується на «зону найближчого розвитку» [2]. Під «зоною найближчого розвитку» розуміється відстань між фактичним рівнем розвитку дитини, який визначається здібністю до самостійного вирішення задач і проблем, і рівнем потенційно можливого розвитку, що визначається здібністю до вирішення задач і проблем під керівництвом дорослих чи у співпраці з більш вищими у своєму розвитку однолітками. Те, що знаходиться в зоні найближчого розвитку в одній стадії даного віку, реалізується і переходить на рівень актуального розвитку в наступній стадії.

Навчання може відбуватися стихійно і цілеспрямовано, але завжди в співпраці з іншою людиною, дорослими чи однолітками. Але ніяке навчання не здійснюється без реальної діяльності самої дитини.

На думку Н. Леонтьєва, розвиток психіки дитини напряму залежить від її провідної діяльності, в якій формуються та вибудовуються психічні процеси, психологічні зміни особистості, виникають і диференціюються нові види діяльності [6]. Розвиток дитини залежить і від інших дитячих видів діяльності, – вважає А.В.Запорожець (образотворчої, конструювання, сприймання казки та ін.), які пов'язані з провідною діяльністю, взаємодіють з нею та збагачують її змістовно [5].

Психологи поєднують вплив середовища на особистість з поняттям соціальної ситуації розвитку, тобто своєрідні стосунки між дитиною та

навколишнім світом. Дитина знаходить своє друге життя в предметах культури, у стосунках людей один з одним (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, В.В.Давидов). Виховний потенціал середовища формує ставлення дитини до базових цінностей, впливає на засвоєння нею соціального досвіду та розвиток життєво необхідних якостей. В результаті взаємодії з середовищем відбувається трансформація зовнішніх стосунків дитини у внутрішню структуру особистості, задоволення її потреб і насамперед потреби в діяльності.

Мета дослідження. Розкриття теоретико-методологічних засад дослідження різних видів діяльності дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заняття конкретним видом діяльності впливають на життєствердження суб'єкта не безпосередньо, а через систему життєвих цілей. У свій час на це звернув увагу Г.Гегель: «Та ціль, для здійснення якої я повинен бути діяльним, мусить яким-небудь чином бути і моєю ціллю; я повинен у той же час здійснювати при цьому і свою ціль, хоч та ціль, заради якої я дію, має й багато інших сторін, які мене не обходять. Нескінченне право суб'єкта полягає в тому, що він сам знаходить задоволення у своїй діяльності і своїй праці» [3].

Розвиток діяльності, що є основою розвитку особистості, здійснюється як спіралеподібний, постійно збагачувальний процес, кожен наступний момент якого знімає і утримує досягнення попередніх періодів, забезпечуючи формування нових утворень. Таким чином психічні особливості дитини в кожному віковому періоді не статичні, кожен вік має резерви психічного розвитку, які можуть бути мобілізовані власною активністю. На значення діяльності в розвитку дошкільників вказував В.В.Давидов: «Дошкільний вік самоцінний тим, що дозволяє дитині здійснювати різні види вільної діяльності – гратися, малювати, музикувати, слухати казки та оповідання, конструювати, допомагати дорослим за власним бажанням; сам процес їх виконання та результати перш за все радують самих дітей та оточуючих дорослих, не маючи при цьому яких-небудь жорстких правил та норм» [4]. Але разом з тим різноманітність цих видів діяльності дає дітям багато знань, умінь та навичок, а головне – розвиває їхні почуття, мислення, уяву, пам'ять, увагу, волю, моральні якості, тяг до спілкування з однолітками та дорослими. В концепції розвиваючого шкільного навчання, відомої як «система Давидова – Ельконіна», високо оцінюється організація діяльності дошкільників в умовах дошкільних навчальних закладів. Зокрема зазначається, що діяльність дошкільників відбувається в умовах, при яких діти ще не включені в жорстку систему знань. Як показує досвід роботи дошкільних закладів та спеціальні дослідження, сформованість життєво важливих знань та умінь, а також достатньо високий рівень психічного розвитку найбільш характерні дії дітей, які відвідують дошкільні заклади, саме дошкільний заклад забезпечує дітей дошкільного віку різноманітними видами діяльності.

Спостереження показують, що дошкільник

за своєю природою – невтомний діяч. Разом з тим не кожна форма діяльності веде до змін, оновлення духовного світу дитини на різних етапах її розвитку. Психологи, визначаючи роль діяльності в психічному розвитку дитини, використовують поняття провідна діяльність. Провідна діяльність покликана розв'язати протиріччя психічного розвитку – між тим що дитина вже знає та вміє, і новими завданнями, які висуває перед нею мінлива дійсність, сприяючи тим самим подоланню вікових криз. Інтенсивний розвиток дитини в ранньому віці, спільна діяльність з іншими дорослими людьми спричиняють так звану «кризу трьох років». Дитина при цьому протиставляє свої самостійні дії сумісним діям з дорослими. Цим самим дитина намагається розірвати психологічний зв'язок з дорослими, виділити себе в якості автономного діючого. З цього приводу Д.Б.Ельконін зауважував, що кожний крок емансипації дитини від дорослого одночасно свідчить про все більшу інтеграцію його в доросле співтовариство. Малюк намагається виконувати такі дії, які здійснюють дорослі люди і які, в той же час, йому не під силу. Це протиріччя розв'язує гра – провідна діяльність дитини дошкільного віку (Л.С. Виготський, А.Н.Леонтьєв, Д.Б.Ельконін). Відомо, що, крім гри, у дошкільника є інші види діяльності. Він малює, ліпить, конструє, вирізає. В дошкільних навчальних закладах дитину навчають по спеціальних програмах математики, грамоти та ін. Але лише гра – фундаментальне джерело духовного зростання. В цьому її величезна розвивальна сила. Гра вводить дітей у новий небуденний світ – світ соціальних стосунків людей, їх спільних сенсів. Рівною по значущості гри, хоча дещо вузькою по складу своїх функцій для дитячого розвитку, є інша специфічна «дошкільна» діяльність – активне творче сприймання казки – вважає В.Т.Кудрявцев. Гра і казка об'єднані спільним історичним походженням. Появі казки в людській історії сприяли первісний міф, саме в його надрах і зародилась казка. Спочатку на ранніх етапах людської історії, міфологічні сюжети розігрувалися в різних ритуалах. В них знаходяться паростки гри і дитячої також. Таким чином, гра і казка зобов'язані своїм походженням культурно-ритуальній практиці. Казка допомагає дитині в освоєнні сфери небуденності, вводить її в метафоризований світ ще нереалізованих людських можливостей та задумів. Завдяки казці дитина з'являється на передньому краї культури [7].

Проблематика феномена дитинства в сучасній психолого-педагогічній науці розглядається в руслі розвиваючої дошкільної освіти, де основними завданнями визначається: ініціювання та психолого-педагогічний супровід процесів творчого засвоєння культури дітьми в межах різних видів їх діяльності (гри, художньо-естетичної діяльності, навчання); розвиток творчої уяви дошкільників та розвиток творчих здібностей дитини (продуктивного мислення, рефлексії та ін.); креативність, як ведуча властивість особистості; розвиток та підтримка у дітей специфічної пізнавальної мотивації та інтелектуальних емоцій; розширення перспективи дитячого розвитку шляхом включення дошкільни-

ків у розвивальні форми спільної діяльності з дорослими та один з одним; культивування у дітей творчого ціннісного ставлення до власного фізичного та духовного здоров'я [8].

Пріоритетом розвивальної роботи з дошкільниками є формування творчої уяви дитини. Уява вважається центральним психологічним здобуттям дошкільного дитинства (Л.С.Виготський, В.В.Давидов). А тому формування уяви у різних видах діяльності забезпечує становлення психіки дитини. Здібність до уяви проявляється не лише у створенні нових образів дійсності, але й у вмінні дивитися на світ (включаючи самого себе) очима іншої людини або навіть всього людства, а не лише з емпіричних точок зору окремих людей. Це й дає можливість бачити світ цілісно, інтегрально. Використовуючи в грі палицю замість коня, дитина повинна не лише зобразити їзду, а вжитись в образ іншої людини – вершника. Тому ігрова ситуація ніколи не зводиться до взаємодії суб'єкта з суб'єктом. Це діалог двох суб'єктів, один з них реальний, а інший – віртуальний.

В дошкільному віці у дитини значно посилюється роль наслідування дорослому. Дії дорослого для дитини є зразком, за яким вона буде вибудовувати свої дії, тому розвиток дитини в значній мірі залежить від характеру взаємодії з дорослим.

В.Кудрявцев називає три типи спільної діяльності [7]. Перший тип діяльності будується на інструктивно-виконавчих засадах, де дорослий виступає перед дитиною як носій соціально-заданої суми знань, умінь, навичок, які дитина повинна засвоїти шляхом копіювання та наслідування при строгому контролі з боку наставника. Зона найближчого та більш віддаленого розвитку дитини в процесі засвоєння культурно заданого змісту, таким чином, буде обмежена дорослим. У такій спільній діяльності відбувається порівнювання дитини до дорослого «роби як я» і виключає перспективу «роби краще мене» властиву для розвиваючої освіти.

Другий тип спільної діяльності набуває різного виду завдань, які пропонуються дитині. Дорослий виробляє у дитини здатність здійснювати різні операційні дії по вирішенню завдання, настановлюючи її на різні способи вирішення, які сам добре знає.

Третій тип спільної діяльності включає елемент відкритої проблемності як для дитини, так і для дорослого, де і дитина, і дорослий знаходять спосіб організації діяльності. Дорослий шукає шляхи, діти – зону найближчого розвитку. Виникає ситуація невизначеності, для подолання якої необхідне формування здібностей яких раніше не було у жодного із суб'єктів діяльності. В процесі такого типу діяльності замість обміну інформацією відбувається обмін можливостями між дитиною та дорослим, взаємонакладання зон їхнього найближчого розвитку одна на одну. Збагачення потенціалу дитини стає умовою духовного зростання дорослого [9].

Ідеї про природу розвиваючого спілкування висловлювали вчені гуманістичного знання – М.М.Бахтін, Л.С.Виготський, Ш.А.Амонашвілі, В.В.Рубцов, Г.А.Цукерман, Ю.М.Полуяков,

С.Ю.Курганов, а також у дошкільному вихованні М.І.Лісіна, А.Т.Рузська, Є.О.Смирнова, В.А.Петровський, Г.Г.Кравцов, Є.Є.Кравцова, Є.І.Леонгард, Є.Є.Шулешко та ін.

Значне місце в психічному розвитку дитини займають продуктивні види діяльності (малювання, ліплення, аплікація, конструювання та ін.) Певні риси продуктивності властиві музикуванню, театралізації, руховій діяльності на фізкультурних заняттях. Продуктивні види діяльності повинні формувати у дитини високі зразки умілості, розвинену культуру виконання. Необхідною умовою розвитку всього різноманіття дитячих видів діяльності є організоване предметно-просторове розвивальне середовище, яке виконує інформаційну функцію. Кожен предмет несе певні повідомлення про навколишній світ, є засобом передачі соціального досвіду. Дослідники по-різному розглядають питання змісту розвивального середовища. Одні стверджують, що елементами розвивального середовища є світ природи, людей, предметно-просторове оточення, інші – що складовими середовища є не лише іграшки, навчальні матеріали, спортивний інвентар але і все те, що утворює зміст діяльності дитини. Середовище розвиває лише в тому випадку, якщо дитина проявляє до нього інтерес, спонукає до дій, досліджень. Розвивальне середовище повинно бути мобільним, динамічним. В його організації необхідно враховувати зону найближчого розвитку, вікові та індивідуальні особливості дитини, її потреби, прагнення, здібності.

Автор концепції розвивального середовища С.Л.Новоселова визначає розвивальне предметне середовище як систему матеріальних об'єктів діяльності дитини [10].

Збагачене середовище передбачає єдність соціальних та природних засобів забезпечення різноманітної діяльності дитини. Основними елементами предметного середовища є архітектурно-ландшафтні та природно-екологічні об'єкти, художні студії, ігрові та спортивні майданчики, їх обладнання, тематичні набори іграшок, посібників, аудіовізуальні та інформаційні засоби виховання і навчання.

Оснащення освітньо-виховного процесу в дошкільному закладі формується в залежності від змісту виховання, віку, досвіду та рівня розвитку дітей і їхньої діяльності. Предметне середовище повинно враховувати вікові інтереси розвитку дитячої діяльності, створювати умови для повноцінного розвитку провідних видів діяльності, але й враховувати особливості інших її видів.

У базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» визначено показники розвитку компетентної особистості. Це: прояви фізичної, соціально-моральної, емоційно-ціннісної, пізнавальної, мовленнєвої, художньо-естетичної, творчої активності у сферах життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам» [1].

Активність дошкільника проявляється у різних видах дитячої діяльності. Головна роль відведена провідній (ігровій) діяльності, в ході якої дитина переходить від відображення особистого до подій суспільного життя; уміння дитини передбачати, уникати непорозумінь, виходити з кон-

флікту, передавати у грі не лише узагальнений характер людей, їхню діяльність, події, але й індивідуалізувати їх; перехід від зображення зовнішнього боку життєвих явищ до передачі їхньої суті.

Дитині старшого дошкільного віку недостатньо спільної з дорослим пізнавальної діяльності, вона прагне до особистісної взаємодії з людьми, до зрілої форми спілкування, до взаєморозуміння та співпереживання. Якщо дорослий обмежує свої функції організацією лише ділової взаємодії, не приділяючи належної уваги особистісній формі спілкування з дитиною, це негативно позначається на змісті та динаміці її особистісного зростання.

Все більшого значення у старшому дошкільному віці набуває навчання – організований та регламентований дорослим процес оволодіння дитиною системою наукових знань про природу, культуру, людей, власне «Я».

Висновки. Досліджуючи теоретико-методологічні засади різних видів діяльності дітей дошкільного віку можна зробити висновок, що гра, праця, художня діяльність, спілкування та навчання, за умови їх оптимальної організації, просувають процес формування компетентної особистості. Оптимальною моделлю організації навчальної діяльності дитини вважається така, що сприяє: розвитку

її загальнонавчальних умінь і навичок (організаційних, загальнопізнавальних, конструкторських, мовленнєвих, контрольних-оцінних); збагаченню наукових знань про довкілля та саму себе; створенню умов для самореалізації особистості. Виходячи з цього, організація предметно-розвивального середовища є обов'язковим елементом у здійсненні педагогічного процесу розвивального характеру.

З точки зору філософії освіти середовище – це умова, процес та результат саморозвитку особистості, ключова умова життєдіяльності дитини, формування її ставлення до базових цінностей, засвоєння соціального досвіду, розвиток життєво необхідних особистісних якостей та способів трансформації зовнішніх відносин у внутрішню структуру особистості.

На основі аналізу діяльності дітей дошкільного віку можна зробити висновок, що компетентним вважається дошкільник, який володіє оптимальними для віку вміннями здійснювати дитячі види діяльності. Особливе значення має оптимальна модель провідної діяльності, тобто діяльності, яка на кожному етапі дошкільного віку визначає особистісне ставлення, всередині якої виникають новоутворення та передумови для зародження нових видів діяльності.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. та заг. ред. О.Л.Кононко. 3-тє вид., випр. К.: Світлич, 2009. – 430с.
2. Виготський Л.С. Собрание сочинений, М., Педагогика, 1984. – т.4. – С. 262–267. – 432 с.
3. Гегель Г.В. Феноменология духа // соч. В 14 т. – М., 1959. – т4, – С.22.
4. Давыдов В.В. Деятельность ребенка должна быть желанной и радостной. Интервью с В.В.Давыдовым // Дошкольное воспитание – 1998. – №5. – С. 83-86. 160 с.
5. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2-х т. Т.1. Психологическое развитие ребенка [текст] А.В. Запорожец. – М.: Педагогика. 1986. 269с.
6. Леонтьев А.Н. Психологические основы дошкольной игры [текст] А.Н.Леонтьев. // Психологическая наука и образование. М., – 1996. – №3.
7. Кудрявцев В.Т. Инновационное дошкольное образование: опыт, проблемы и стратегия развития. Дошкольное воспитание – 1998. – №11. – С.64-70. 160 с.
8. Кудрявцев В.Т. От педагогики повседневности – к педагогике развития. Запорожье. – 2006. 52 с.
9. Кудрявцев В.Т. Инновационное дошкольное образование: опыт, проблемы и стратегия развития. Дошкольное воспитание – 1998. – №5. – С. 86-93. 160 с.
10. Новоселова С.Л. Развивающая предметная среда. – М.: Центр инноваций в педагогике, 1995. – 59 с.